

COMMUNICATIONES
ARCHÆOLOGICÆ
HUNGARIÆ

2020

COMMUNICATIONES
ARCHÆOLOGICÆ
HUNGARICÆ

2020

Magyar Nemzeti Múzeum
Budapest 2022

Főszerkesztő

SZENTHE GERGELY

Szerkesztők

BÁRÁNY ANNAMÁRIA, TARBAY JÁNOS GÁBOR

A szerkesztőbizottság tagjai

T. BIRÓ KATALIN, LÁNG ORSOLYA, MORDOVIN MAXIM, GÁLL ERWIN

Szerkesztőség

Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Tár
H-1088, Budapest, Múzeum krt. 14–16.

A folyóirat cikkei elérhetők: <http://ojs.elte.hu/comarchung>
Kéziratbeküldés és szerzői útmutató: <http://ojs.elte.hu/comarchung/about/submissions>

A kiadvány megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

© A szerzők és a Magyar Nemzeti Múzeum
Minden jog fenntartva. Jelen kötetet, illetve annak részeit tilos reprodukálni,
adatrögzítő rendszerben tárolni, bármilyen formában vagy eszközzel közölni
a Magyar Nemzeti Múzeum engedélye nélkül.

ISSN 0231-133X (Print)
ISSN 2786-295X (Online)

Felelős kiadó

L. Simon László főigazgató

Készült 450 példányban a Pauker Holding Kft. nyomdájában.

TARTALOM – INDEX

Katalin T. BIRÓ	Pál Patay (8 December 1914 – 4 October 2020)	5
János Gábor TARBAY	The Essence of Power – A Middle Bronze Age gold armlet from Tápióbicske (Central Hungary)	19
	A hatalom esszenciája: Középső bronzkori arany karpánt Tápióbicskéről (Közép-Magyarország)	55
János Gábor TARBAY – Balázs LUKÁCS	Observations on the production technology of the Tápióbicske and Abrud gold armlets	57
	Készítéstechnológiai megfigyelések a tápióbicskei és abrudbányai aranykarpánton	70
János Gábor TARBAY – Boglárka MARÓTI	Handheld XRF analysis of gold armlets with crescent-shaped terminals from the Prehistoric Collection of the Hungarian National Museum	71
	A Magyar Nemzeti Múzeum Őskori Gyűjteményében található holdsarlós végű arany karpántok kézi XRF elemzése	79
Gábor VÁCZI	The cultural position of a Late Bronze Age community in the interaction network of the early Urnfield period	81
	Egy késő bronzkori közösség kulturális helyzete a korai urnamezős időszak interakciós hálózatában	100
Nikoletta VARGA	Terracotta figurines from Albertfalva and Lágymányos	103
	Terrakotta plasztikák Albertfalva és Lágymányos területéről	131
SZABADVÁRY Tamás	Septimius Severus „rég-új” medalionja Dunaújvárosból (<i>Intercisa</i>)	135
	An ‘old-new’ medallion of Septimius Severus from Dunaújváros (<i>Intercisa</i>)	144
Zsófia BÁSTI	Textile remains of the Avar cemetery at Tiszafüred-Majoros	145
	A tiszafüred-majorosi avar temető textilmaradványai	176
Balázs POLGÁR	The conflict archaeology of the 19 th –20 th century in Hungary	197
	A 19–20. század konfliktusrégészete Magyarországon	214

RECENSIONES

BÁRÁNY Annamária

Gál Erika: *Animals at the Dawn of Metallurgy in South-Western Hungary. Relationships between People and Animals in Southern Transdanubia during the Late Copper to Middle Bronze Ages* 217

GÁLL Erwin

Ioan Stanciu, Malvinka Urák, Adrian Ursuțiu: *O nouă așezare medievală timpurie din partea sud-vestică a României – Giarmata-”Baraj”, jud. Timiș. Alături de o examinare a locuirii medievale timpurii din Banatul românesc (secolele VII–IX/X)* 218

SEPTIMIUS SEVERUS „RÉGI-ÚJ” MEDALIONJA DUNAÚJVÁROSBÓL (INTERCISA)

SZABADVÁRY Tamás*

A tanulmány célja a Magyar Nemzeti Múzeum által 1907-ben megvásárolt Septimius Severus vörösréz medallion közlése. A Dunaújvárosban (Fejér m., H, korábban: Dunapentele, római kori Intercisa) előkerült ritka érem említés szintjén szerepelt az irodalomban, azonban részletes közlésére eddig nem került sor. A szórvány-lelet pontos lelőhelyének és lelőköri körülményeinek azonosítása nehézségbe ütközik, azonban ikonográfiai háttere és kapcsolata a 20. század eleji (illegális) régiségkereskedelemmel a különleges numizmatikai emlékek sorába emeli.

This article focuses on a rare copper medallion of Septimius Severus, purchased by the Hungarian National Museum in 1907. The piece was discovered in Dunaújváros territory (county Fejér, H, previously: Dunapentele, Roman Intercisa) and mentioned in earlier literature, but its detailed publication is still pending to this day. The identification of the findspot and circumstances of the finding comes up against a difficulty, but the iconographic background and the connection with the early 20th century (illegal) trade of antiquities raise it among prominent numismatic records.

Kulcsszavak: Római numizmatika, római medallionok, Septimius Severus (Kr. u. 193–211), kutatástörténet, Dunaújváros / Dunapentele / Intercisa, 20. század eleji illegális régiségkereskedelem

Keywords: Roman numismatics, Roman medallions, Septimius Severus (AD 193–211), history of research, Dunaújváros / Dunapentele / Intercisa, early 20th century illegal trade of antiquities

Dunaújváros-Öreghegy (1951-ig Dunapentele, 1951–1961 között Sztálinváros) területe a régészeti szakirodalomban régóta ismert római kori lelőhelynek számít, itt terül el *Intercisa* auxiliáris tábora, a hozzá tartozó temetőkkal és *vicusszal*. A kutatás fokozott figyelmé a 20. század legelején terelődött rá, ami a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtára (= MNM ÉR) részéről egy sor folyamatos, ellenben alkalmoszerű ásatáshoz vezetett Mahler Ede, majd később Hekler Antal koordinációjával (1903–1913). A múzeum jelentős mennyiségű leletanyaggal gyarapodott, feldolgozásukat egy korszakra jellemző optimizmus égisze alatt, a teljes körű feltárás befejeztével képzelték el, melyet az első világháború kitörése hosszú időre megakadályozott. A „hőskor” nagy vállalkozása magától értetődően összefonódott az illegális régiségkereskedelemmel való küzdelemmel, amely súlyos veszteségeket okozott a hazai múzeumügynek, értékes leletek nagy tömegét juttatva külföldre. Jelen tanulmány a „magánzók” tevékenységé-

nek szerencsésebb vonalán közgyűjteménybe jutott, ritka és egyben alig méltatott numizmatikai vonatkozású emléket (Kat. 1, 1. kép) dolgozza fel, mely jelenleg a MNM Éremtárában található (= MNM ÉT).

Az első magyar éremtani folyóirat, a *Numizmatikai Közöny* szerkesztője, Gohl Ödön rendszeresen adott rövid tájékoztatást a tudomására jutó különböző hazai éremleletekről. 1908-ban egy ritka és addig ismeretlen típust képviselő Septimius Severus-medallionról számolt be, mely Dunapentelén került elő (Harsányi, Gohl 1908, 122). A valójában alapinformációkra korlátozódó közlés nem említi meg, hogy a ritka lelet közgyűjteménybe került-e vagy sem, vélhetőleg későbbi relatív ismeretlenségének is ez volt a táptalaja (ezzel ellentétben Gohl Ö. egy másik, talán Dunapentele környékéről származó Commodus medalliont még ugyanabban az évben már közölt: Gohl 1908, 28). Csaknem fél évszázad elteltével az *intercisai* római éremanyagot átfogóan először feldolgozó Alföldi Mária egy katalógusté-

▷ Received 21 September 2021 | Accepted 31 October 2021 | Published online 3 March 2022

* Magyar Nemzeti Múzeum, Éremtár / Hungarian National Museum, Coins' Cabinet, H-1088, Budapest, Múzeum krt. 14–16. e-mail: szabadvary.tamas@hnm.hu; ORCID: 0000-0003-3812-8053

tel erejéig tesz róla említést (Alföldi 1954, 120, 122, 20. jegyzet), bővebb értékelésbe nem bocsátkozott. A példány a *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Ungarn* (FMRU) Fejér megye területét feldolgozó első kötetébe ugyan bekerült, ellenben a szórványleletek között, hibásan, mint *sestertius* szerepel (Lányi 1990, 201, Nr. 65). A rézből/rézötözetből készült medalionok (újra)katalogizálása napjainkban is folyik, Septimius Severus vereteit ismereteink szerint legújabban feldolgozó Jürgen Lorenz doktori disszertációja nem vette fel a darabunkat, a MNM-ÉT-nak anyagát a szerző nem tekintette át (Lorenz 2016; vö. Lorenz 2017, 97). (Vida István /MNM-ÉT/ szíves szóbeli közlése, a disszertáció jelenleg nem érhető el az egyetem honlapján. A római medalionok korai mérvadó kiadásába, F. Gneccchi monumentális művébe a darab még nem került bele. A medalionok újabb szisztematikus feldolgozását F. P. Mittag kezdte meg az utóbbi években, azonban jelen tanulmányunk lezárásáig a két kötetet megérett munka Antoninus Pius alatt vert éremanyagnál tartott: Mittag 2019, 7–8.)

A medalion leírását az alábbiakban adjuk:

Kat. 1. Septimius Severus réz medalion – MNM-ÉT 97A/1907. (1. kép; 1. táblázat)

Av.: [L SE]PTIMIVS SEVERVS – PERTINAX AVG IMP III

Bab. k., pánc., palud. mk. j.

Rv.: DIS A[VS]P[ICIBVS ---]

Meztelen Hercules b.-ra áll, j.-ját bunkón nyugtatja, b.-ban oroszlánbőr; mellette j.-ra, meztelen Liber Pater b.-ra áll, j.-ban oenochoe, b.-ban thyrsos, előtte: b.-ra álló, fejét visszafelé fordító párdúc.

D = 4,06×3,945 cm; V = 0,66–0,755 cm; 12 h; 62,25 g. Enyhén korrodált, zöld patinával.

A MNM-ÉT leltárkönyvi bejegyzése (1907. december 28): „Septimius Severus bronzmedaillonja. Cohen második kiad. IV. k. 16. lap 122. sz. (az előlapon mint ha IMP III állana, imp III helyett.) előlapján némi élénkzöld patina, hátlapján a felirat nem olvasható, a baloldali alak fejéből is lepattogott egy darabka. Átm. 39–41 mm. Bronz / 1 / Lelőhelye: Dunapentele, Öreghegy, (Tót Csepán öccsének szülője.) - / Vétel Újváry Bélától százhusz koronáért. U.N. 406/1907.”

Az 1907-es Éremnapló 1907. 12. 28-án regisztrálja az érmet, az eladó urjeli Újváry Béla (1874–?) volt. Az Újváry-család nagyobb birtokokkal rendelkezett Dunapentele környékén, Újváry B. az 1906 körüli időszakról váltva Budapesten és Pentelén lakott. Újváry B. neve a MNM tisztviselői számára nem lehetett ismeretlen, legelőször 1897-ben bukkan fel eladóként. Római kori érméket maga is gyűjtött,

1. kép Septimius Severus réz medalion Dunaújváros területéről (Kat. 1, MNM-ÉT 97A/1907 ltsz. alatt, fotó: Gedai Csaba, rajz: Szabadváry Tamás)

Fig. 1 Copper medallion of Septimius Severus from the territory of Dunaújváros (Cat. 1, Inv. Nr. MNM-ÉT 97A/1907, photo: Csaba Gedai, drawing: Tamás Szabadváry)

a Magyar Numizmatikai Társulatnak (= MNT) támogató tagja volt, így a medalion értékével valószínűleg tisztában lehetett, melyről a nem csekély vételár is tanúsodni látszik (MNM Utalványozási Napló 406/1907). Ismert, hogy az 1903. év eleji rablásátások (melyek egyben az MNM meginduló feltárásait is katalizálták) gazdag leletanyagából több nemesfém tárgyat vásárolt, innentől kezdve aktív részese a dunapentelei régiségkereskedelemnek. Ez utóbbi káros tevékenységét főként a Fejér József budapesti érem- és régiségkereskedővel való kapcsolata fémjelzi, aki köztudottan dunapentelei leletek ezreit juttatta külföldi, főleg német, magán- és közgyűjtemények birtokába. Újváry B. vélhetőleg sokkal inkább közvetítő, mint a sorozatos rablásátásokat kivitelező személy lehetett, adott esetekben kapcsolódott be az illegális eseményekbe. A nem minden kilengéstől mentes életet élő Újváry B. számára hosszabb időre ez volt az utolsó jelentősebb, MNM-nak eladott tétel, minthogy egy szerelmi háromszög tagjaként 1908 májusában végzett aktuális kedvesével, majd sikertelen öngyilkossági kísérlete után a hatóságok előtt kellett felelnie.

A medalion az Éremnapló bejegyzése szerint egyértelműen az akkori Dunapentele-Öreghegy te-

rületén került elő, bizonyos „Tót Csepán [= István] öccsének szőlője”-ben. A sokat nem mondó nevű személy és legfőképpen öccsének pontos kiléte igen nehezen azonosítható (ha a kérdéses testvér egyáltalán ugyanazt a vezetéknevet viselte). Ebben annyi szerencsénk van, hogy az utóbbi években a MNM Központi Adattárában (Régészeti Adattár = MNM-KAD-RA) sikerült fellelni azt az 1906 nyarán Mahler Ede által készített kataszteri térképet, mely az Öreghegy környezetében mutatja az akkor aktuális telekvizonyokat helyrajzi számok feltüntetésével, kiegészítve az adott birtokosok parcelláin talált leletek leltári számával (Hekler Antal 1913. évi ásatási dokumentációjában: MNM-KAD-RA 32.D.I.; Szabadváry 2019, 9–15). „Tót Csepán” / István nevű személyt ezen nem találtunk, továbbá összesen hat Tóth/Toth/Thoth telekbirtokos található a regiszterben, parcelláik a terület különböző pontjaira esnek, így reális támpontot nem nyújtanak. A térkép a földterületek egyikéről sem jelez MNM-ba került leletet, jöllehet, az 1908-as évben még bizonyosan frissítették az adatait. A lelőhely azonosítása további (irat-tári/levéltári) adatok felbukkanásáig várhat magára, a medaliont szórványleletnek tekintjük.

Az érem tömege hozzávetőlegesen két *sestertii* értéket közelít meg, jöllehet a korszakban a medalionok gyakran nem követik a hivatalos forgalmi eszközök tendenciáit (vö. Clay 1976, 253–254). Az érem keltezése a körirat kopottsága mellett is jól meghatározható. Már Gohl Ö.-nek is feltűnt, hogy az *intercisai* darab az akkor ismert analógiákkal ellentétben nem IMP IIII, hanem IMP III megjelöléssel zárul, tehát Septimius Severus harmadik *imperator*i ciklusára (194 vége) esik (Harsányi, Gohl 1908, 122). Ez a különbség fontos, ugyanis a szakirodalomban elérhető, publikált medalionok a DIS AVSPICIBVS hátlap körirattal mind a negyedik ciklust jelzik (IMP IIII körirattal három analóg darabot ismer: Gnechchi 1912, 73–74). A *The Roman Imperial Coinage* IVA kötete Rómában vert DIS AVSPICIB TR P II COS II P P hátlap köriratú *aurei* IMP II ciklussal indítja 194-től, nem sokkal később (194 folyamán) már IMP III-mal az előlapon *aurei* és *denarii* egyaránt kibocsátásra kerül (L SEPT SEV PERT AVG IMP III), a katalógus mindhárom sorozatot ritkának minősíti. Ez abból a szempontból érdekes, hogy arany- és ezüstérméket IMP IIII körirattal már nem vernek, a nemesfém-kibocsátás a 194. évben viszonylag hamar leállt (RIC IVA, 94–96, Nr. 25, 31). Összehasonlításként, a rézérmék sorában a *Dis auspici*b-típus csak *sestertiin* jelenik meg, szintén DIS AVSPICIB TR P II COS

II P P formában, ellenben itt a kibocsátás korábbi, ugyanis az előlapi körirat nyilvánvalóan még 193. év titulaturájához illeszkedik (IMP CAES L SEPT SEV PERT AVG), tehát az érmék már 194 elején forgalomba kerülhettek (RIC IVA, 181, Nr. 661). 194 végéig az IMP II és IMP III verzióval való kibocsátás folytatódik, az új előlapi és változatlan hátlap körirattal (L SEPT SEV PERT AVG IMP II és IMP III: RIC IVA, 182–183, Nr. 666, 669). Mind a nemesfém-, rézérmesorozat esetében az előlapi portré az IMP II-ig ugyanazt a képet mutatja (babérkoszorús fej jobbra). A harmadik *imperator*i ciklussal a portré típusok száma bővül, ami általánosan csak a rézérmékre jellemző 194-ben. Az új típusok között a babérkoszorús, páncélos, *paludamentum*os, jobb állású mellkép is feltűnik, mely így korrelál medalionunk ábrázolásával. Az arcforma ebben az évben egyre inkább közelít Pertinax vonásaihoz, ami a köriratban szereplő kapcsolatot erősíti (McCann 1968, 61, Pl. 2, Fig. 2–3).

A kutatás régen felfigyelt arra, hogy a *Dis auspici*b hátlap típusú sorozat egy teljesen új ikonográfiai sémát hoz be a római éremverésbe, melynek korábban nem volt előzménye: Liber Pater és Hercules együttes ábrázolása (Lichtenberger 2007, 45; Rowan 2012, 41). Az „ezerarcú” Dionüszosz római adaptációjának és fejlődésének mára könyvtárnyi irodalma gyűlt össze, melyek közül tárgyunkat főleg a numizmatika tárgykörével szorosabb kapcsolatban álló újabb eredmények érintik (legújabbban Dionüszosz és az *interpretatio Romana* kérdéskörének szakirodalmáról: Rowan 2012, 41–45; Mac Góráin 2020, 1–37). Dionüszosz/Liber ikonográfiájának hellénisztikus alapokon nyugvó átalakulása a 2–3. század fordulójára érett szakaszába lépett, mely egyúttal birodalmi szinten több eltérő, helyi hatásokkal átszótt változatot teremtett (Isler-Kerényi 2010, 40). Septimius Severus szülővárosában, Leptis Magnában tisztelt, egykori föníciai-pun eredetű istenség (*dii patri*), *MLK-str* és *Sdrp* „romanizált” alakjai, mint Liber Pater és Hercules jelennek meg, ami már a Kr. e. 1. századi éremverésben nyomon követhető. A *Dis auspici*b típusnál a „hellénisztikus”, fiatal férfiként megjelenő Libert láthatjuk viszont. Fontos hangsúlyoznunk, hogy a lokális, „dinasztikus” istenségek előbb jelennek meg, mint a császár trónra lépését általánosan szimbolizáló *Iuppiter*, így erős hangsúlyt gyakorolva a propagandisztikus háttérre (Rowan 2012, 41–45; további szerepére lásd: Damsky 1990, 87–88). A Pescennius Niger elleni keleti háború akaratlanul is emlékezetbe idézheti Dionüszosz

mitikus keleti diadalútját, mely immáron a császári hatalmat megszerezni törekvő Septimius Severus fényes győzelmével kerül párhuzamba. A korábbi uralkodók tettei közül ez ugyancsak hasonlóságot mutat Augustus Marcus Antonius feletti diadalával, ahol az itáliai Liber Pater helyezkedett szembe a hellénisztikus propaganda eszköztárból merítő, antoniusi „Neosz Dionüszosz” alakjával (Wyler 2020, 98–103).

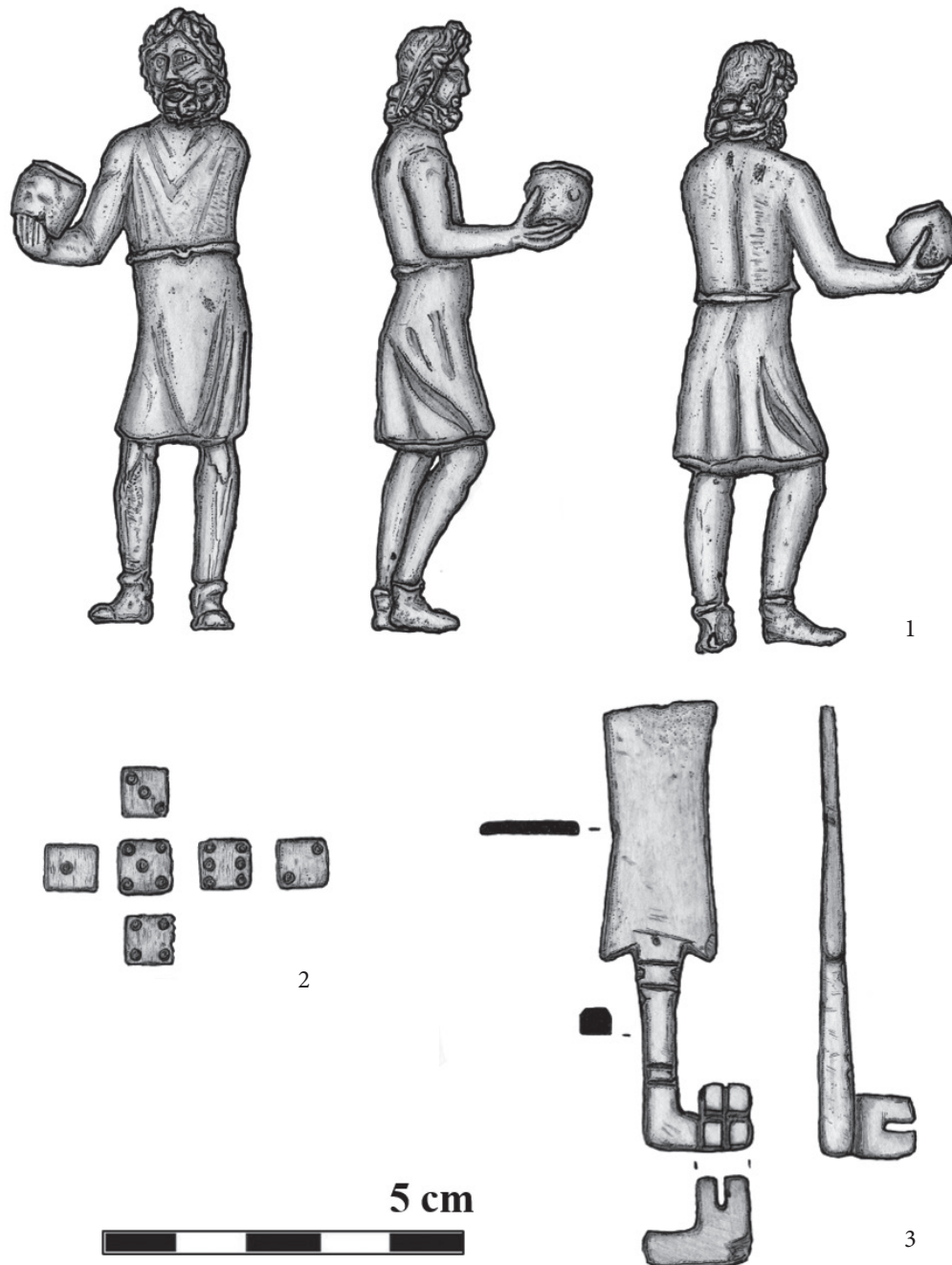
Hercules alakja ugyancsak fontos üzenet(ek) hordozója. Leptis Magna másik patrónusaként kiegészíti Liber Patert, ettől függetlenül a dionüszoszi vonalhoz kellően illeszkedik: Dionüszosz keleti útja kiegészíti Herculest mint a Nyugat ősi meghódítóját. A Clodius Albinusszal való együttműködés 196/197 körül megingott, Caracalla caesarrá való emelésével, mely nyilvánvaló aktus volt Septimius Severus preferenciáját illetően. Az éremverésben ennek folytatásaként a HERCVLI DEFENS hátlapi köriratos emissziók fontosak (meztelen Hercules jobbra áll, jobbában bunkó, bal kezében íj, bal karján oroszlánbőr), látatva, hogy az uralkodó magát politikai húzásként az istenséget védelmezőnek (*Hercules defensor*) hívja, míg inkább offenzívának ítélnénk magatartását (lásd: Rowan 2012, 43–45). A medalion Herculese, ha nem is nyíltan, de Pescennius Niger legyőzésével már utalhat az újonnan kialakult helyzetre, bár a teljes szakítás még éveket várat magára.

A leptisi *dii patri* éremverésben való felbukkanása majdnem egy időpontra esik (194–195) Clodius Albinus SAECVLO FRVGIFERO COS II hátlapi köriratú sorozatának egy rendkívül ritka variánsával, melynek értelmezése jelenleg is ellentétes véleményeket szül a kutatásban. A ma egyetlen, római verdéhez köthető aureusszal képviselt érme hátlapján nem az egyébként szintén ritkának mondható *saeculum frugiferum* allegóriája tűnik fel (RIC IVA, 45, 9[a–b]; vö. ritkaságát mai értékben: Kampmann 2011, 208, Nr. 48.2), hanem egy díszes trónszéken balra ülő, szakállas, fezszerű fejfedőt és hosszú ruhát viselő férfi látható, két oldalról szárnyas szfinxekkel körülvéve, bal kezében kalászszalakkal (RIC IVA, 45, Nr. 10). Clodius Albinus a rendelkezésre álló források szerint az afrikai Hadrumetumban (ma: Sousse-Hammeim, Tunézia) született, így lehetőségként felmerül, hogy a caesar ugyancsak valamilyen módon propagálni kívánta származását, mely a körirattal összeköthető a virágzás és újonnan érkező szerencsés korszak ígéretével. Az ülő figura akár Hadrumetum védőistene, Baal Hammon is lehet, aki ebben a formában nem egy hellenizált istenalakként

jelenik meg. F. Gneccchi gyűjtésében három bronzpéldányt közölt, melyből feltételezhető, hogy a sorozat csak szűk körben foroghatott, az általános éremverésbe nem került be (Gneccchi 1912, 73, Nr. 4, Tav. 92, 5–6; Rowan 2012, 37–38, Note 36).

Dunapentele környezetéből van tudomásunk további medalionok felbukkanásáról, melyek közül több a MNM-ÉT-t gazdagítja, más daraboknál csak az egykori lelőhely feltételezhető. Itt egy eddig nem ismert összefüggésre kívánunk részletesebben kitérni, mely egyben kapcsolatot jelenthet a közölt példánnyal. A külön vezetett Éremnapló 1897. január 30-án regisztrált tétele egy bizonytalan eredetű, ritka Clodius Albinus rézötvozet medaliont (Add. 1, 3. kép) jegyez. Az érem sokszorosán felkelti a figyelmet, ugyanis az eladó nem más, mint a feljebb említett Újváry B. földbirtokos, megközelítőleg tíz év eltéréssel. Újváry B. legelső, 1897-es felbukkanása a múzeumnál egy kisebb anyag (2. kép) megvételét eredményezte, mely ő-, (főként) római kori, népvándorlás kori és középkori leletekből állt, lelőhelyük kivétel nélkül Dunapentele (MNM-RÖ 14/1897.1; MNM-RR 14/1897.2–15, 27–34; MNM-RN 14/1897.16–26; MNM-RK 14/1897.35–37). A tárgyakat 1897. január 29-én vitték be a Régiségnaplóba, tehát egy nap eltéréssel, az éremre való utalás nélkül, jóllehet a precízen vezetett leltároknál szinte protokollszerű, hogy kereszthivatkoznak egy másik gyűjteményrészbe került, azonos provenienciájú tételre. Az Utalványozási Napló ezzel szemben a régiségeket és a medaliont is egyben említi a nyugta kiállításánál, mely összesen 80 forintot tett ki osztrák értékben (MNM Utalványozási Napló 42/1897).

Tény, hogy az Éremnapló és más korabeli jelentés sem említi meg a Clodius Albinus-medalion lelőhelyét, ettől függetlenül a dunapentelei eredet mellett szeretnék érveket felsorakoztatni (gyarapodási jelentésben: Réthy 1898, 179). A két napló összehangolása, még ha magától értetődő is lehetett, nem feltétlen működött adatvesztés nélkül, a leltár írói más személyek voltak. A Régiségnapló vezetése leggyakrabban a múzeumi segédőrök feladatai közé tartozott. Az Éremnapló esetében az 1897. év, mondhatni, az átalakulás előtti utolsó „egységes” pillanatot örökíti meg, ugyanis 1898-tól Gohl Ödön és Réthy László szaktevékenységüknek megfelelően bontják szét a leltárba vett éremanyagot, mely mindmáig érvényes („A” és „B” osztály). Az adatvesztésre egy témánkhöz jól illő párhuzamot említhetünk. Sumlicz János ajándékozás útján többször gyarapította az MNM ÉR gyűjteményét különböző dunapentelei leletekkel.

2. kép Újváry Bélától vásárolt dunaujvárosi római kori szórványleletek. 1: Dis Pater bronzszobor (MNM-RT RO 14/1897.14. ltsz. alatt); 2: Csont dobókocka (MNM-RT RO 14/1897.6. ltsz. alatt); 3: Rézötvényes kulcs (MNM-RT RO 14/1897.10 ltsz. alatt, rajz: Szabadváry Tamás)

Fig. 2 Roman stray finds from Dunaujváros (purchase: Béla Újváry). 1: Bronze statuette of Dis Pater (Inv. Nr. MNM-RT RO 14/1897.14); 2: Bone dice (Inv. Nr. MNM-RT RO 14/1897.6); 3: Copper-alloy key (Inv. Nr. MNM-RT RO 14/1897.10, drawing: Tamás Szabadváry)

A Sumlicz család kisebb, egymáshoz kapcsolódó szőlős telkekkel rendelkezett az Öreghegyen, melyekről származó szórványanyagot Sumlicz J. rendszeresen leadta a múzeumba, többek között neki köszönhetjük az egyik legelső közgyűjteménybe került római kori éremkincset lelőhelyünkről. Sumlicz (más esetben: Somlicz vagy Sumlitz) János az akkor még újnak

számító Degenfeld-Odeschalchi-palota portásaként dolgozott az 1880-as években (ma: 1088, Budapest, Bródy Sándor u. 14.), mondhatni, a MNM szomszédságában, így aligha okozott gondot a tárgyak többé-kevésbé rendszeres leadása. A Mahler Ede-féle kataszteri térképen megtaláljuk a Sumlicz-telket, amely ekkor már Sumlicz Mihály birtokában volt,

és amelynek regisztere mellé bejegyezték az 1880-as években leadott anyagok egy részét (2052–2053. hrsz. az 1906-os térképen: MNM-KAD-RA 32.D.I.). Az említett éremlelet 1884 májusában került be, egy agyagpohárban (MNM-RR 38/1884) bukkantak rá, összesen kilenc rézérmet tartalmazott (ebből jelenleg I. Licinius és II. Constantius veretei vannak meg: MNM-ÉT 48/1884.1–2). Az Éremnapló egy 1885. július 31-re keltezett bejegyzése nem tüntet fel semmilyen eredetet és a szakirodalom sem hozza kapcsolatba Dunapentelével, ellenben mégis jó eséllyel feltételezhető a római érmek és I. Lipót dénárának lelhelye. A római érmek: MNM-ÉT 96/1885.1 – Marcus Aurelius as (RIC III, 1234 [Róma]); MNM-ÉT 96/1885.2[a–b] – 2 db Valens rézérme (RIC IX, 7(b) [Aquileia]; RIC IX, 15(b) vagy 23(b) [Róma]). További három érme duplumba került, de a Cohen¹-szám alapján meghatározható: MNM-ÉT 96/1885.4.[a–b] – 2 db I. Constans rézérme (348–350, „FEL TEMP REPARATIO” hátlapi típus, ismeretlen verde); MNM-ÉT 96/1885.3. – II. Iulianus caesar rézérme (355–361, „FEL TEMP REPARATIO” hátlapi típus, ismeretlen verde). MNM-ÉT 96/1885.5. alatti kopott érmek már nem azonosíthatóak. Az Újváry B. által eladott leletek kivétel nélkül dunapenteleiek, melyhez pár nap csúszással (1897. február 3.) csatlakozik a Fejér J. budapesti régiségkereskedőtől megvásárolt, szintén ugyanonnan származó anyag (római kor: MNM-RR 15/1897.13–24.). Újváry B. és Fejér J. kapcsolata valószínűleg ebben az időszakban változott szorossá, melynek teljes „virágzását” majd az

1902 utáni periódusban tapasztaljuk, Fejér J. külföldi tranzakciói (egyik [?]) dunapentelei közvetítő ügynökének szerepköre Újváry B. személyében testesült meg (konkrét példával: Teichner 2011, 42–44; Fejér J. tevékenységére vonatkozóan: Szabadváry 2021, 9). Újváry B., ha részt is vett rablásátásokból származó műtárgyak eladásában, tudomásunk szerint sosem lépett ki Dunapentele és szűkebb környéke hatósugarából, a MNM számára felajánlott tételek kivétel nélkül ezt a régiót reprezentálják. Újváry B., mint a sajtóban elhíresült „Aréna úti” gyilkos, 1908-ban került bíróság elé, melyet az újságok élénk figyelemmel kísértek (Név nélkül 1908, 11). A vádlott saját elmondása szerint jelentős birtokokkal és több ingatlannal rendelkezett Dunapentele környékén a 20. század első éveiben, habár láthatólag telkei az Öreghegy szűkebb környezetében nem voltak (vö. Mahler Ede 1906-os kataszteri térképén: MNM-KAD-RA 32.D.I.), egyes hivatkozások mégis utalnak erre (lásd: Szabadváry 2018, 297). Az sem zárható ki, hogy bizonyos leletek a saját telkeiről származtak, jóllehet a helyiektől összeszedett anyag mindenképpen magasabb számot tesz ki, melyet már a dunapentelei ásatások kezdetén, az 1903. évi fosztogatások során is tapasztalhatunk (Nyuli Mihály-féle telekre vonatkozóan a MNM-KAD Irattárában: MNM-KAD-IT 69/1903; 215/1903. Újváry B.-től vásárolt arany nyaklánc: MNM-RR 10/1903.85.). Egy 1893-as adat szerint Újváry József (Béla rokona [?]) számos római és magyar pénzt, valamint bélyeges terra sigillata töredékeket ajándékozott a *Fejérvármegyeyi*

1. táblázat Septimius Severus- és Clodius Albinus-medalionok kézi XRF elemzésének eredményei. A kapott eredményeket tömegszázalékban tüntettük fel. <k.h. = kimutatási határ alatt. A Si-, Al-, Fe-, P- és S-tartalmak felületi szennyeződésből és korrózióból adódnak

Table 1 Chemical composition of the Septimius Severus and Clodius Albinus medallions based on the handheld XRF analysis. The results are given weight%. <k.h. = below detection limit. The Si, Al, Fe, P and S contents are due to surface contamination and corrosion processes

Mérés (Nr.)	Leírás	Cu	Sn	Pb	Zn	Au	Fe	Sb	Al	Si	P	S	Ti
MNM-ÉT 97A/1907. Kat. 1 – Septimius Severus medalion													
Nr. 47	Előlap / avers	88,91	k. h.	<k.h.	0,101	<k.h.	<k.h.	0,338	1,1	7,26	0,179	1,345	0,095
Nr. 48	Hátlap / reverse	91,15	k. h.	<k.h.	0,116	<k.h.	<0,654	0,312	1,17	5,02	0,192	1,142	<k.h.
MNM-ÉT 15/1897. Add. 1 – Clodius Albinus medalion													
Nr. 35	Előlap / avers	96,73	0,026	<k.h.	0,125	<k.h.	<0,222	0,093	<k.h.	1,86	k. h.	0,72	0,086
Nr. 36	Hátlap / reverse	97,24	0,116	<k.h.	0,132	0,068	<k.h.	0,091	<k.h.	1,41	0,053	0,47	<k.h.

és Székesfejervár városi történelmi s régészeti egyesület gyűjteményének: H 1893, 393. Sajnálattalunkra, az 1897-es leletekhez semmilyen egyéb adat nem köthető, a ma részben meglévő tárgyak önmagukban nem alkalmasak bővebb következtetések levonására, egykori kontextusuk rekonstrukciójára minimális kiindulópontunk sincs. A római kori tárgyak (2. kép 1–3) sorából kiemeljük Dis Pater sérült bronzszobrocskáját (MNM-RT RO 14/1897.14, 2. kép 1), további szobortöredékek azonosítása jelenleg nem lehetséges (lábtöredék: MNM-RT RO 14/1897.11; női fej töredéke: MNM-RT RO 14/1897.12; „Venus” lábfejének töredéke: MNM-RT RO 1461897.13). A gemmák közül egy narancsszínű karneol intaglio halakkal és kereszttel (?) a 2–3. századra keltezhető, egyes felvetések szerint keresztény vonatkozással is bírhat (MNM-RT RO 14/1897.4, vö.: Gesztelyi 2000, 76, Nr. 231, Abb. 231; Neményi, Talabér 2019, 351, Cat. III.4). Egy további „vérjáspis” gemma, (MNM-RR 14/1897.5), valamint egy „császárféjes” ólombulla (MNM-RT RO14/1897.15) nem azonosítható. A csont játékkockák közül egy lehető fel jelenleg (MNM-RT RO 14/1897.6, 2. kép 2, a másik, kisebb példány feltételelesen, talán az 54.66.43 tétellel lehet azonos). A rézötvözet kulcs (sérült) (MNM-RT RO 14/1897.10, 2. kép 3) Gáspár D. korábbi véleménye szerint hamisítvány, mely az *intercisai* „leletdömping” mennyiségét tekintve furcsának hat egy kuriózumnak távolról sem nevezhető tárgy esetében. Felületét erősen savas kémhatású anyaggal kezelték, mely így megtévesztő lehetett (Gáspár IV.f. és IV.a '8' típus, Gáspár 1986, 149, Kat. 366, Taf. CCLVI/366). Az anyagban találunk még eltérő időszakból származó bélyeges téglákat (MNM-RT RO 14/1897.27–30), kora népvándorlás kori germán gyöngyszemeket (MNM-RT RN 14/1897.16–26), valamint közép- és újkori gyűrűket (MNM-RT RK/RU 14/1897.35–37). A népvándorlás kori leletek talán egy sírlelet részét képezhették (a leletek azonosításában nyújtott segítségéért Hajnal Zsuzsannának mondunk köszönetet). Fejér J. anyagánál a Régiségnapló több fibulatöredéket jegyez, ellenben ezek közül egy öntött hagymagombos fibula lelhető csak fel (MNM-RT RO 15/1897.16). Érdekes egy lappangó „*sasröpte*”, plasztikus „*bronz díszítóg*” (MNM-RT RO 15/1897.20) kérdése, mely mérete alapján nem kizárható, hogy egy 1954-ben újraletározott applikációnak (kocsidisz [?]) feleltethető meg (MNM-RR 54.34.10). A terra sigillata töredékek valószínűleg felszíni szórványleletek lehettek (MNM-RT RO 15/1897.21–22). Újváry B. valószínűleg maga is

3. kép Clodius Albinus réz medalion (vétél: Újváry Béla, MNM-ÉT 15/1897 ltsz. alatt, fotó: Rosta József)
Fig. 3 Copper medallion of Clodius Albinus
(purchase: Béla Újváry, Inv. Nr. MNM-ÉT 15/1897, photo: József Rosta)

gyűjtött (római) érmekeket és még nagyobb eséllyel tisztában volt értékükkel is. A MNT-ba nem sokkal annak alapítása után már belépett (1913-ig rendes tag), érdeklődési körként egyedül a római érmekeket jelölte meg. Az akkor önálló gyűjteménnyel rendelkező MNT-t 1905-ben ajándékozás útján 1240 (!) tétellel, valamint köztársaság kori érmeutánszatokkal gyarapította, ezek későbbi sorsáról nem rendelkezünk bővebb adatokkal (Név nélkül 1905a, 23; Név nélkül 1905b, 56).

A Septimius Severus- és Clodius Albinus-medalionok esetleges együttes felbukkanása elképzelhető Dunapentele térségében, még ha kontextusukról nem is áll semmilyen információ rendelkezésre. Egy gondolat erejéig felvetődhet, hogy Clodius Albinus medalionját esetleg a *Lugdunum* (Lyon, FR) mellett aratott győzelem után (197. február 19.), Septimius Severushoz hű katonai személy hozta magával. Távoli párhuzam, de a vázolthoz hasonló folyamat képzelhető el annak a két, napjainkig lappangónak hitt I. Sapor-drachmának az esetében, melyek 1908-ban kerültek elő (Dunapentele-Öreghegy, Hauzer-telek), rablóásatás alkalmával (igen nagy valószínűséggel sírból származhattak, további összetartozó mellékletek ma már nem rekonstruálhatóak; MNM-RT RO 90/1908.117–118 = MNM-ÉT 118A/1934.5–6). Első közlőjük inkább a már hun korszakba nyúló keleti kapcsolatok ritka emlékét látta a két, hátlappal vaszegecsekkel egymáshoz rögzített, talán függőként használt ezüstérmékben (Supka 1915, 224–226, 35. t. 1–2). Ma már valószínűbbnek tűnik, hogy a 3. század középső harmadának keleti kríziseiben részt vevő, *pannoniai* csapatokkal szerencsésen hazatérő személy hozhatta magával őket, megbecsült emlékként adva tovább utódainak. A hivatalosan Újévkor adományo-

zott medalionok fontos eszmei értékkel bírtak a tulajdonosok számára, több esetben megfigyelhető, hogy leszármazottakon keresztül öröklődnek, akár több generáción át. *Intercisa* térségéből egy Antoninus Pius-medalionról van tudomásunk, mely Paulovics I. ásatásán látott napvilágot (Jónás 1928, 196). A bolygatott temetkezés (1926/XXI. sír) mellől előkerült darabot talán a többi, kizárólag a Valentinianus-dinasztia idejéből származó rézermekkel (Æ3) együtt helyezhették el egy ládikában (Paulovics 1927, 54–55, II. t.). A hozzátartozók több mint kétszáz éven keresztül őrizték meg az érmet, míg valamilyen okból a 4. század végén vagy az 5. század legelején helyezhették örökre az elhunyt mellé.

Köszönetnyilvánítás

A medalion publikálásának lehetőségéért hálás köszönetet mondunk dr. Vida Istvánnak és dr. Pallós Lajosnak. A római kori leletek rajzolásának lehetőségéért Mráv Zsoltnak (MNM-RT, Római Gyűjtemény) tartozunk hálával. A kutatásunkban nyújtott segítségéért további hálával tartozunk Debreczeni-Droppán

Bélának, Szende Lászlónak és Komiszár Szilviának (MNM Központi Adattár), továbbá Fehér Tamásnak (Komárom). A fotók elkészítéséért Gedai Csabának, Rosta Józsefnek és Diriczi Alicnak tartozunk hálával. A röntgen fluoreszcencia spektrometria (XRF) mérést Horváth Emma Szulamit és Vihart Anna (Magyar Képzőművészeti Egyetem) végezték el (2021. szeptember, műszer: Olympus vanta 'C' series kézi XRF műszer), további köszönetet mondunk Mozgai Viktóriának (MTA-CSFK, Földtani és Geokémiai Kutatóintézet, tudományos segédmunkatárs), aki az adatok kiértékelésében nyújtott segítséget.

Addendum

Add. 1) Clodius Albinus rézötözet medalion – MNM-ÉT 15/1897. (3. kép; 1. táblázat)

Av.: D CLODIVS SEPTIMI[V]S AL[B]INVS [C]AES
Pánc., palud. mk. j.

Rv.: FORTVN[A] – REDV[CI] // COS [II]

Fortuna b.-ra ül, j.-t globuson álló kormánylapátra helyezi, b.-ban bőségszaru.

D = 4,174×4,134 cm; V = 0,5–0,805 cm; 12 h; 64,03 g.
Enyhén korrodált felülettel, sötét tónussal, tisztított.

IRODALOM

- Alföldi, M. R. 1954: *Intercisa* pénzforgalma. In: Barkóczi, L., Erdélyi, G., Ferenczy, E. et al. (szerk.), *Intercisa* (Dunapentele-Sztálinváros) története a római korban I., *Archaeologica Hungarica Új folyam* 32, Budapest, 118–142.
- Clay, C. L. 1976: Roman imperial medallions: The date and purpose of their issue. In: Cahn, H. A., Rider, G. L. (eds), *Actes du 8e Congrès International de Numismatique*. Paris, 253–265.
- Damsky, B. L. 1990: The Stadium Aureus of Septimius Severus. *American Journal of Numismatics* 2, 77–105.
- Gáspár, D. 1986: Römische Kästchen aus Pannonien. *Antaeus. Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 15/I–II, 1–379.
- Gesztelyi, T. 2000: Antike Gemmen im Ungarischen Nationalmuseum. In: Kovács, T. (ed.), *Catalogi Musei Nationalis Hungarici Series Archaeologica III*. Budapest.
- Gnecchi, F. 1912: *I medaglioni romani*. Volume secondo. Milano.
- Gohl, Ö. 1908 [Név nélkül]: Különfélék. Commodus bronz medaillonja. *Numizmatikai Közöny* 7/1, 28.
- H. [= Hattyuffy, D.] 1893: Történelmi és régészeti apróságok. X. Leletek. A fejevármegyei és Székesfejevárvárosi történelmi s régészeti egyesület évkönyve 1893/2, 392–393.
- Harsányi, P., Gohl, Ö. 1908: Éremlétek. *Numizmatikai Közöny* 7/3, 117–122.
- Isler-Kerényi, C. 2010: Il culto di Liber/Bacco nel mondo romano – The Cult of Liber/Bacchus in the Roman World. In: La Rocca, E. (ed.), *Il sorriso di Dionisio – The Smile of Dionysus*. Turin – London – Venice – New York, 27–44.
- Jónás, E. 1928: A Nemzeti Múzeum Éremtárának új szerzeményeiből. *Numizmatikai Közöny* 25, 196–198.
- Kampmann, U. 2011: *Die Münzen der römischen Kaiserzeit*. Regenstauf.

- Lányi, V. 1990: Die Fundmünzen der römischen Zeit in Ungarn. Band I. Komitat Fejér. Bonn – Budapest.
- Lichtenberger, A. 2007: Severus Pius Augustus. Studien zur sakralen Repräsentation und Rezeption der Herrschaft des Septimius Severus und seiner Familie (193–211 n. Chr.). Doktori disszertáció, Wilhelms-Universität, Münster.
- Lorenz, J. 2016: Die Medaillons des Septimius Severus (193 bis 211 n. Chr.). Doktori disszertáció, Ludwig-Maximilians-Universität München, München.
- Lorenz, J. 2017: Die Medaillons der römischen Kaiserzeit. Battenberg.
- Mac Góráin, F. 2020: Introduction. Dionysus in Rome: accomodation and resistance. In: Mac Góráin, F. (ed.), *Dionysus and Rome. Religion and Literature*. Berlin – Boston, 1–37. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110672237-001>
- McCann, A. M. 1968: The Portraits of Septimius Severus (A.D. 193–211). *Memoirs of the American Academy in Rome* 30, 4–222. DOI: <https://doi.org/10.2307/4238661>
- Mittag, F. P. 2019: Römische Medaillons II. Antoninus Pius. Stuttgart.
- Neményi, R., Talabér, I. 2019: Early Christian Jewellery in Pannonia. In: Farkas, G. I., Neményi, R., Szabó, M. (eds), *VISY 75 ARTIFICEM COMMENDAT OPUS Studia in honorem Zsolt Visy*. Pécs, 338–368.
- Név nélkül 1905a: Társulati élet. *Numizmatikai Közlöny* 4/1, 22–24.
- Név nélkül 1905b: Társulati élet. *Numizmatikai Közlöny* 4/2, 55–59.
- Név nélkül 1908: A gyilkos vallomása. *Pesti Napló* (1908. május 8.), 11.
- Paulovics, I. 1927: A dunapentelei római telep (Intercisa). A maradványok története, a kutatások irodalma, 1926. évi leletek – Die römische Ansiedlung von Dunapentele (Intercisa). *Geschichte der Überreste, Bibliographie der Forschungen, Fundergebnisse von 1926. Archaeologica Hungarica II*, Budapest.
- Réthy, L. 1898: A magyar nemzeti múzeum éremtárának 1897. évi gyarapodása. *Archaeologiai Értesítő* 18/1, 179–183.
- RIC III [Mattingly, H., Sydenham, E. A., 1930]: *The Roman Imperial Coinage*. Vol. III. Antoninus Pius to Commodus, London.
- RIC IVA [Mattingly, H., Sydenham, E. A., 1936]: *The Roman Imperial Coinage*. Vol. IV. Part I. Pertinax to Geta, London.
- RIC IX [Pearce, J. W. E., 1951]: *The Roman Imperial Coinage*. Vol. IX. Valentinian I – Theodosius I. London.
- Rowan, C. 2012: *Under Divine Auspices. Divine ideology and the visualisation of imperial power in the Severan Period*. Cambridge.
- Supka, G. 1915: A magyarországi hún-uralom néhány érememléke. *Archaeologiai Értesítő* 35, 224–237.
- Szabadváry, T. 2018: *Collectio Christiana. A Magyar Nemzeti Múzeum ókeresztény vonatkozású római kori iparművészeti emlékei*. In: Szabó, Á. (szerk.), *Libelli Archaeologici Seria Nova Supplementum II*, Budapest.
- Szabadváry, T. 2019: Dunaujváros-Öreghegy régi kataszteri térképei. *Intercisa Múzeum Évkönyve* 3, 9–15.
- Szabadváry, T. 2021: *Rei nummariae cultor. Fejér József érem- és régiségkereskedő pályája. Műértő*, 24/2–3, (2021. február–március), 9.
- Teichner, F. 2011: Die Gräberfelder von INTERCISA II. Die Altfunde der Museumsammlungen in Berlin, Mainz und Wien. In: Wemhoff, M. (ed.), *Museum für Vor- und Frühgeschichte Bestandskataloge* 11, Berlin.
- Wyler, S. 2020: Images of Dionysus in Rome: the archaic and Augustan periods. In: Mac Góráin, F. (ed.), *Dionysus and Rome. Religion and Literature*, Berlin – Boston, 85–110. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110672237-003>

AN 'OLD-NEW' MEDALLION OF SEPTIMIUS SEVERUS FROM DUNAÚJVÁROS (*INTERCISA*)*Summary*

The Coins Cabinet of the Hungarian National Museum purchased a rare copper-alloy medallion of the emperor Septimius Severus in the last days of 1907. The salesman was Béla Újváry, a wealthy landowner, amateur collector, and trader of Dunaújváros (previously: Dunapentele, Roman *Intercisa*), who had a decade-long connection with the museum. According to him, the piece was found in the territory of Dunaújváros (probably in the vicinity of Öreghegy, where the Roman auxiliary fort, cemeteries and vicus laid) but the exact location is now unknown. The piece, weighing appr. two *sestertii* (62,25 grams), belongs to the 'DIS AVSPICIBVS' reverse type with the obverse legend [L SE]PTIMIVS SEVERVS – PERTINAX AVG IMP III (!), struck in late AD 194. The medallion figuratively commemorates the victory over Pescennius Niger (battle of Nicea, December AD 193) and brings a new iconographic imagery of Liber Pater and Hercules, the traditional patrons of

the emperor's birthplace, Leptis Magna. Due to the special connections of Septimius Severus to Pannonia, the medallion could have been donated to a high-ranking officer, who supported the efforts of the future emperor.

The Coins Cabinet also possesses a copper-alloy medallion of Clodius Albinus purchased from the same person, B. Újváry, in 1897. The inventory book does not mention any information about the provenience of the piece, and the catalogue of F. Gnechi (1912) also alludes to its unknown origin. Besides the medallion, B. Újváry sold a series of stray finds, all excavated in Dunaújváros. According to our hypothesis, it is possible, that the medallion was found in the same place as well. B. Újváry only dealt with antiquities found in or in the vicinity of Dunaújváros and he also took part in the illegal trade of 'Dunaújváros finds' across Central and Western Europe.